

พุทธาวตารในทศาวตารจริตของเกษเมนทระ:
การศึกษาเปรียบเทียบกับพุทธาวตารในปุราณะ*
Buddhāvatāra in Kṣemendra's Daśāvatāracarita:
A Comparative Study with Buddhāvatāra in Purāṇas

บุษยमान วัชนาค**

Budsayaman Watchanak

ชานปวีช ทัตแก้ว***

Chanwit Tudkeao

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ประเทศไทย

Faculty of Arts Chulalongkorn University, Thailand

Email: Budsayaman.w@gmail.com; Email: Chanwit.T@chula.ac.th

Received: April 26, 2025

Revised: June 17, 2025

Accepted: June 27, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ (๑) เพื่อศึกษา “พุทธาวตาร” ในวรรณคดีสันสกฤต ทศาวตารจริต ประพันธ์โดยเกษเมนทร (๒) เพื่อศึกษา “พุทธาวตาร” ในวรรณคดีปุราณะ ๓ เรื่อง ได้แก่ วิชาปุราณะ อัคนิปุราณะ และภาคตปุราณะ (๓) เพื่อเปรียบเทียบพุทธาวตารในวรรณคดีทศาวตารจริต และวรรณคดีปุราณะ ๓ เรื่อง ได้แก่ วิชาปุราณะ อัคนิปุราณะ และภาคตปุราณะ

ผลการวิจัยพบว่าพุทธาวตารที่ปรากฏในวรรณคดีปุราณะมีบทบาทที่ต่างกับอวตารภาคอื่น ๆ ของพระวิษณุซึ่งมีลักษณะเป็นวีรบุรุษผู้กอบกู้ เป็นผลมาจากความพยายามที่จะลดทอนความน่าเชื่อถือของคำสอนในพุทธศาสนาและความพยายามในการควมรวมนศาสนาท้องถิ่นเข้ามาในจักรวาลศาสนาฮินดู เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงสอนขัดแย้งกับจารีตของพระเวท น่าเชื่อว่าปางนี้จะเกิดขึ้นเพราะพุทธศาสนา

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง พุทธาวตารในทศาวตารจริตของเกษเมนทร: การศึกษาเปรียบเทียบกับวรรณคดีพุทธประวัติภาษาสันสกฤต

** นิสิตหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต และพุทธศาสนศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*** ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาเอเชียใต้ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กำลังได้รับความนิยมอย่างสูง คัมภีร์ปุราณะเป็นวรรณคดียุคแรกที่ตั้งขึ้นเพื่อตอบสนองพลวัตของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงจากการนับถือศาสนาพระเวทสู่ศาสนาฮินดู และเพื่อตอบโต้ศาสนาทางเลือกอื่น พุทธาวตารที่ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะจึงมีลักษณะในเชิงลบ มุ่งต่อต้านพระพุทเจ้า ในขณะที่พุทธาวตารที่ปรากฏในทศาวตารจริตของเกษเมนทรมีเนื้อหาคล้ายคลึงกับพุทธประวัติ ไม่มีลักษณะในเชิงโจมตีดังที่ปรากฏในวรรณคดีปุราณะ เป็นไปได้ว่าในแคว้นกัษมีระหรือแคชเมียร์ สถานที่ประพันธ์ทศาวตารจริตนั้น เป็นสถานที่ที่มีสภาพสังคมพหุวัฒนธรรม พุทธศาสนาและศาสนาฮินดูได้รับความนิยมควบคู่กันไป

คำสำคัญ: พุทธาวตาร; ปุราณะ; ทศาวตารจริต; เกษเมนทร; วรรณคดีพุทธประวัติ
ภาษาสันสกฤต

Abstract

This research article has three objectives: (1) to study “Buddhāvatāra” in Sanskrit literature *Daśāvatāracarita* composed by Kshemendra, (2) to study ““Buddhāvatāra” in three Puranic texts, namely *Vishnu Purana*, *Agni Purana*, and *Bhagavata Purana*, and (3) to compare “Buddhāvatāra in *Daśāvatāracarita* by Kshemendra and the three Puranic texts: *Vishnu Purana*, *Agni Purana*, and *Bhagavata Purana*.

The research findings reveal that Buddha Avatara as depicted in Puranic literature has a different role compared to other incarnations of Vishnu who are typically portrayed as heroic saviors. This results from attempts to diminish the credibility of Buddhist teachings and efforts to incorporate local religions into the Hindu cosmological framework. Since the Buddha taught doctrines that contradicted Vedic traditions, it is believed that this incarnation was introduced during a period when Buddhism was gaining immense popularity. The Puranic texts were among the earliest literary works composed to respond to the dynamic social shift from Vedic religion to Hinduism and to counter alternative religions. Therefore, the Buddha Avatara appearing in Puranic texts has negative characteristics, aimed at attacking the Buddha.

In contrast, the Buddha Avatara depicted in Kshemendra’s *Daśāvatāracarita* contains content similar to the Buddha’s biography without the attacking characteristics found in Puranic literature. This difference possibly stems from the fact that Kashmir, where the

Daśāvatāracarita was composed, was a multicultural society where Buddhism and Hinduism flourished side by side.

Keywords: Buddhavatar; Purana; Daśāvatāracarita; Kṣemendra; Sanskrit Buddhist Biographical Literature

บทนำ

พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาของพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ในศาสนาฮินดูไวษณพนิกาย พระพุทธเจ้ากลับกลายเป็นอวตารปางที่ ๙ ของพระวิษณุ รู้จักกันในนาม “พุทธาวตาร” อวตารปางดังกล่าวปรากฏในวรรณคดีปุราณะ ๓ เรื่อง ได้แก่ *วิษณุปุราณะ* *อัคนิปุราณะ* และ *ภาคตปุราณะ* ในนาม “มายาโมหะ” กล่าวคือพระวิษณุทรงอวตารลงมาเพื่อล่อลวงอสูรหรือผู้ไม่ศรัทธาให้ละทิ้งพระเวทและรอกการพิพากษาจากพระกัลกีน อันเป็นอวตารปางสุดท้ายของมโนวันตรของพระมโนไว้วสวัต ในขณะที่พุทธาวตารซึ่งปรากฏในวรรณคดีปุราณะมีลักษณะเชิงลบ ยังมีวรรณคดีสันสกฤตอีกเรื่อง คือ *ทศาวตารจริต* ประพันธ์โดยเกษเมนทระ กวีชาวแคชเมียร์ กล่าวถึงพุทธาวตารในเชิงบวกและสอดคล้องกับเนื้อหาวรรณคดีพุทธประวัติ ภาษาสันสกฤต

ถึงแม้พระพุทธเจ้าจะได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นอวตารปางที่ ๙ ของพระวิษณุเหมือนกันในทั้ง ๒ วรรณคดีคือปุราณะและ *ทศาวตารจริต* ประพันธ์โดยเกษเมนทระแต่กลับมีการกล่าวถึงอย่างแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ผู้วิจัยนี้มุ่งเปรียบเทียบพุทธาวตาร บทที่ ๙ ใน *ทศาวตารจริต* ของเกษเมนทระกับพุทธาวตารในวรรณคดีปุราณะทั้ง ๓ เรื่อง *วิษณุปุราณะ* *อัคนิปุราณะ* และ *ภาคตปุราณะ* เพื่อพิจารณาความเชื่อมโยงและความแตกต่างระหว่างวรรณคดีในศาสนาฮินดูภาษาสันสกฤตเหล่านี้ว่ามีความเหมือนหรือความแตกต่างอย่างไรบ้างและค้นหาเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความแตกต่างนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษา “พุทธาวตาร” ในวรรณคดีสันสกฤต *ทศาวตารจริต* ประพันธ์โดยเกษเมนทระ
๒. เพื่อศึกษา “พุทธาวตาร” ในวรรณคดีปุราณะ ๓ เรื่อง ได้แก่ *วิษณุปุราณะ* *อัคนิปุราณะ* และ *ภาคตปุราณะ*
๓. เพื่อเปรียบเทียบพุทธาวตารในวรรณคดี *ทศาวตารจริต* และวรรณคดีปุราณะ ๓ เรื่อง ได้แก่ *วิษณุปุราณะ* *อัคนิปุราณะ* และ *ภาคตปุราณะ*

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการดำเนินการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ ๒ ด้านคือ

๑) ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาพุทธาวตารในวรรณคดีสันสกฤต โดยจะศึกษาความหมาย ลักษณะในวรรณคดีปุราณะและลักษณะในวรรณคดี *ทศาวตารจิตร*

๒) ขอบเขตด้านเอกสาร ศึกษาพุทธาวตารในวรรณคดีสันสกฤต *ทศาวตารจิตร* ประพันธ์โดยเกษมณพระ มี บัณฑิต ทูรคาปราสาท และ กสินารถ บัณฑูร พาราณ เป็นบรรณาธิการ พิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1891 พิมพ์ซ้ำในปี ค.ศ. 1930 ที่โรงพิมพ์นิรนาสาคร และวรรณคดีปุราณะ ๓ เรื่อง ได้แก่ *วิษณุปุราณะ* *อัคนิปุราณะ* และ *ภาควตปุราณะ* ผู้รวบรวมคือ ราเชนทระ นาถ ชาร์มา ตีพิมพ์โดยนาถ พับลิเคชั่น ในปี ค.ศ. 2007

๓) แปลเอกสารต้นฉบับจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยในเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวข้องกับพุทธาวตาร เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบเนื้อหา

ผลการวิจัย

นอกจากพระพุทธเจ้าจะเป็นที่รู้จักในหมู่พุทธศาสนิกชนในฐานะศาสดาของพุทธศาสนา เป็นผู้เผยแผ่ศาสนธรรมคำสอนและชี้แนะแนวทางแก่บรรดาสาวกสู่เป้าหมายสูงสุดคือนิรวาณหรือนิพพานแล้ว พระองค์ยังเป็นที่รู้จักในฐานะอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ หนึ่งในตรีมูรติของศาสนาฮินดู เรียกว่า “พุทธาวตาร” อีกด้วย พุทธาวตารปรากฏครั้งแรกในคัมภีร์ปุราณะ ๓ เล่ม ได้แก่ *วิษณุปุราณะ* *อัคนิปุราณะ* และ *ภาควตปุราณะ* ซึ่งเป็นวรรณคดีสันสกฤตทางศาสนายุคหลังพระเวท แต่งขึ้นในช่วงประมาณคริสต์ศักราช ๔๐๐-๑๒๐๐^๑ พระพุทธเจ้าในฐานะอวตารของพระวิษณุนี้เป็นผู้นำศาสนานอกรีต หรือผู้นำของกลุ่มบุคคลที่ไม่ศรัทธาในพระเวท หรือเหล่าอสูร ทรงอวตารเพื่อล่อลวงให้กลุ่มคนเหล่านั้นประพฤติออกนอกแนวทางของพระเวทและรอกการพิพากษาลงโทษโดยพระกัลกีน ซึ่งเป็นอวตารของพระวิษณุปางต่อไป

คัมภีร์ปุราณะเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่รวบรวมตำนานปรัมปรา เรื่องราวกษัตริย์และภาษาต่าง ๆ ในอดีต แม้ไม่สามารถระบุผู้ประพันธ์ได้อย่างชัดเจน แต่มีข้อสรุปว่าคัมภีร์เหล่านี้แต่งขึ้นตามวัตถุประสงค์ที่แตกต่างจากพระเวท กล่าวคือ พระเวทสามารถเข้าถึงได้เฉพาะวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ ในขณะที่คัมภีร์ปุราณะมีการนำมาใช้เล่าในพิธีกรรม งานเทศกาล การร้องเพลงสรรเสริญวีรกรรมบุคคลสำคัญ เป็นเหตุให้มีกลุ่มผู้รับสารที่กว้างขึ้น ด้วยเหตุนี้ คัมภีร์ปุราณะจึงเป็นรากฐานสำคัญของศาสนาฮินดูในปัจจุบัน เมื่อพิจารณาถึงช่วงเวลาในการแต่งปุราณะทั้ง ๓ เรื่องที่จะนำมาศึกษานี้ นักวิชาการ

^๑ Suvira Jaiswal, *Origin and development of Vaisnavism*, (Munshiram Manoharlal, 1967), p. 16.

ต่างสันนิษฐานว่าเล่มที่เก่าแก่ที่สุด คือ *วิษณุปุราณะ* สามารถกำหนดยุคสมัยที่แต่งในราวศตวรรษที่ ๔-๕ เป็นปุราณะที่มีโครงสร้างเป็นระบบและได้รับยกย่องว่าเป็นตัวอย่างของปุราณะแบบดั้งเดิม *อัคนิปุราณะ* กำหนดยุคสมัยราวศตวรรษที่ ๘-๙ มีการรวบรวมเนื้อหาที่หลากหลายเกี่ยวกับพิธีกรรม กฎหมาย การเมือง และศิลปะการต่อสู้ ส่วน *ภควตปุราณะ* กำหนดยุคสมัยราวศตวรรษที่ ๙-๑๐ ก่อนข้างเป็นปุราณะยุคหลัง หากแต่ปุราณะที่ทรงอิทธิพลมากที่สุดเล่มหนึ่ง โดยเฉพาะในการเผยแผ่ลัทธิภักติของพระกฤษณะ^{๑๒}

นอกเหนือจากพุทธาวตารที่กล่าวถึงในคัมภีร์ปุราณะดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีพุทธาวตารปรากฏอยู่ในบทที่ ๙ ของ *ทศาวตารจริต* (*Daśāvatāracarita*) แต่งโดยเกษเมนทร (Kṣemendra) กวีชาวแคชเมียร์ ผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงคริสต์ศักราช ๙๙๐-๑๐๗๐ ถึงแม้ว่าจะเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่เล่าเรื่องราวของพระวิษณุเช่นเดียวกับปุราณะ แต่เนื้อหากลับแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง *ทศาวตารจริต* นำเสนอพุทธาวตารในเชิงบวก มีการพรรณนาพุทธประวัติอย่างละเอียดด้วยฉันทประเภตต่าง ๆ ประกอบด้วยอรรถกถาทั้งด้านเสียงและความหมาย สำหรับประวัติของผู้ประพันธ์ เกษเมนทรเกิดในครอบครัวชนชั้นสูงและร่ำรวยตระกูลของกวีผู้นี้รับใช้พระเจ้าชยปีตะ (Jayapīḍa) แห่งราชวงศ์การโกฏะ (Karkoṭa) ผู้ปกครองแคว้นแคชเมียร์ในช่วงคริสต์ศักราช ๖๒๕ - ๑๐๐๓ ตระกูลของเกษเมนทรนับถือศาสนาฮินดูไศวนิกาย แต่ต่อมาเขาได้เปลี่ยนมานับถือไวษณพนิกาย ทั้งยังมีความสนใจงานด้านพุทธศาสนาอีกด้วย เกษเมนทรมีฉายาที่เป็นที่รู้จักในหมู่ลูกศิษย์ว่า “วยาสทาส” (Vyāsadāsa) เขาได้ประพันธ์วรรณคดีสันสกฤตที่มีชื่อเสียงจำนวนมาก เช่น *กวิกณฐาภรณ์* (*Kavikanṭhābharṇa*), *กลาวิลาส* (*Kalāvilasā*), *เทโคปเทศ* (*Deśopadeśa*) *อวตานกल्पตา* (*Avadānakalpalatā*) อันเป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา^{๑๓} ได้แก่ *ทศาวตารจริต* ซึ่งเป็นวรรณคดีที่ผู้วิจัยใช้ศึกษา

ถึงแม้วรรณคดีปุราณะและ *ทศาวตารจริต* จะกล่าวถึงพุทธาวตาร แต่ตัวบททั้ง ๒ กลุ่มกลับมีความแตกต่างด้านเนื้อหาอย่างมีนัยยะสำคัญทั้ง รายละเอียดของชีวประวัติ บทบาท และคำสอน บทความวิจัยนี้ จึงมุ่งเปรียบเทียบลักษณะและสารัตถะของพุทธาวตารใน *ทศาวตารจริต* ของเกษเมนทรกับพุทธาวตารในคัมภีร์ปุราณะ ๓ เรื่อง ได้แก่ *วิษณุปุราณะ* *ภควตปุราณะ* และ *อัคนิปุราณะ* เพื่อชี้ให้เห็นว่า แม้วรรณคดีสันสกฤตกลุ่มดังกล่าวจะเล่าเรื่องการอวตารของพระวิษณุปางเดียวกันก็ตาม แต่กลับนำเสนอเนื้อหาแตกต่างกันอย่างชัดเจน ลำดับต่อไป ผู้วิจัยจะกล่าวถึงตัวบทต่าง ๆ เรียงตามยุคสมัย กล่าวคือ *อัคนิปุราณะ* *วิษณุปุราณะ* *ภควตปุราณะ* และ *ทศาวตารจริต*

^{๑๒} Maurice Winternitz, *A History of Indian Literature*, (Motilal Banarsidass, 1985), pp. 528-554.

^{๑๓} Maurice Winternitz, *A History of Indian Literature*, p. 24.

๑. พุทธาวตารในวรรณคดีสันสกฤต

๑.๑ พุทธาวตารในทศาวตารจรีตของเกษเมณพระ

พุทธาวตาร เป็นบทที่ ๙ ในทศาวตารจรีต พรรณนาพระพุทเจ้าในฐานะเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ ถึงแม้จะเป็นเรื่องอวตารแต่เนื้อหากลับสอดคล้องกับพุทธประวัติ ประกอบด้วยเนื้อหาตามลำดับเหตุการณ์ดังต่อไปนี้

พระพุทเจ้าประสูติในช่วงกลียุค ทรงเป็นอวตารของพระวิษณุด้วยทรงพระกรุณาต่อมวลมนุษยชาติที่จมอยู่ในความลุ่มหลงและราคะ พระองค์ทรงอุบัติในพระครรภ์พระนางมายา ประสูติอย่างอัศจรรย์โดยไม่ทำให้พระมารดาทรงเจ็บปวด พระวรกายบริสุทธิ์ดังมัจจุทองชมพูท หลังประสูติได้รับอภิเษกด้วยน้ำคองศาสวรรค์ และทรงย่างพระบาท ๓ ก้าว ผินพระพักตร์ ทอดพระเนตรทิศทั้ง ๔ และตรัสถ้อยคำอันเป็นนิมิตหมายถึงนิพพาน ปัญญา การช่วยสรรพสัตว์ และการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ พระกุมารทรงได้รับคำทำนายจากโหรเป็น ๒ คติ ว่าหากครองเรือนจะเป็นผู้เป็นใหญ่ในหมู่มารชา หรือหากออกผนวชจะเป็นผู้ทรงปัญญาแห่งโลก ทรงได้รับพระนามว่า “สรวารลสิทระ” ได้รับการศึกษาสำหรับพระราชากุมารอย่างเพียบพร้อม^๔

วันหนึ่ง เมื่อเสด็จประพาสและทอดพระเนตรเห็นคนชรา ทรงพิจารณาลักษณะความเสื่อมของร่างกาย ทั้งความชืดเชียว ร่างกายค่อม สายตาพร่ามัว และการเสื่อมของอินทรีย์ต่าง ๆ จากนั้นทรงพบเห็นป่าช้าและศพ ทำให้ทรงพิจารณาถึงความไม่เที่ยงของชีวิต ความเปื้อนหนายในสังสารวัฏและความไร้แก่นสารของร่างกาย นำไปสู่การคลายความยินดีในโภคสมบัติและชีวิตทางโลก ทรงเหน็ดเหนื่อยในชีวิตหรูหราสุขสบาย ท้ายสุดจึงทรงมุ่งเข้าหาความสงบศานติ^๕

ในคืนหนึ่ง ถึงแม้พระเจ้าศุทโธทนะ พระบิดาจะทรงให้คุ้มกันประดุจอย่างแน่นหนา กระนั้นเจ้าชายได้เสด็จออกจากพระราชวังพร้อมนายสารถินนามว่า “สวัจฉันทกะ” และม้า “กันถกะ” สู่ป่าทรงตัดพระเมาลี ประทานเครื่องประดับให้แก่นายสารถินากลับสู่เมือง หลังจากที่ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ไม่นานก็ทรงบรรลุอนุตรตรญาณ^๖

ในระหว่างที่ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่นั้น ทรงเผชิญกับมารในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งสตรีโฉมสะคราญที่มาล่อลวงและกองทัพมารที่โจมตีพระองค์ด้วยอาวุธ แต่ทั้งหมดไม่สามารถทำลายสมาธิของพระองค์ได้ จนในที่สุดทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงได้รับถวายบาตรและจีวรจากเทวดาและพรหม และเริ่มต้นการเผยแผ่พระสัทธรรมแก่เทวดา มนุษย์ และนาคเพื่อความหลุดพ้นจากสังสาระ^๗

^๔ D.C. 9.1-10.

^๕ D.C. 9.11-30.

^๖ D.C. 9.31-40.

^๗ D.C. 9.41-45.

หลังจากตรัสรู้ พระเจ้าศุทโธทนะเสด็จมาเข้าเฝ้าเมื่อทราบข่าวจากเทวดา ทรงแสดงความห่วงใยในความเป็นอยู่ของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงตอบด้วยการแสดงธรรมเปรียบเทียบระหว่างความสุขทางโลกกับความสุขของผู้สละโลก จนพระราชบิดาเกิดความเข้าใจพระทัยและทรงบรรลุนิพพาน นอกจากนี้ยังทรงโปรดเจ้าศากยยะอีกจำนวนมากให้บรรลุนิพพานในระดับต่าง ๆ และท้ายที่สุดทรงกลับเป็นพระวิษณุอีกครั้ง^๘

ในแง่นี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าพุทธาวตารที่ปรากฏในทศาวตารจริตของเกษเมนทระนั้น ถึงแม้จะเป็นการอวตารลงมาของพระวิษณุเหมือนกับบรรณคดีปุราณะ แต่ก็มีรายละเอียดแตกต่างกันพอสมควร ดังผู้วิจัยจะแสดงในหัวข้อที่ ๒

๑.๒ พุทธาวตารที่ปรากฏในวิษณุปุราณะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

svargārtham yadi vo vāñchā nirvāṇārtham athāsurāḥ |

tad alam paśughātādiduṣṭadharmam nibodhata ||^๙

ลำดับนั้น ดูกอรสูรทั้งหลาย ความปรารถนาของพวกท่านมีอยู่เพื่อสวรรค์ (กัฏฐิ) เพื่อนิรวาณ (กัฏฐิ) ดังนั้นแล้วขอพวกท่านจงเรียนรู้ธรรมอันชั่วช้า อันมีการฆ่าสัตว์ เป็นต้นให้ดีเถิด

vijñānamayam evaitad aśeṣam avagacchata |

budhyadhvaṃ me vacaḥ samyag budhair evam udīritam ||^{๑๐}

พวกท่านจงเข้าใจถ้อยคำซึ่งประกอบด้วยความรู้แจ้งอย่างสมบูรณ์เถิด จงทราบเถิดว่าถ้อยคำของเราเป็นสิ่งที่บรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้กล่าวไว้แล้วอย่างถูกต้องดังนั้นแล

jagad etad anādhāraṃ bhrāntijñānārthatatparam |

rāgādiduṣṭam atyartham bhrāmyate bhavasamkate ||^{๑๑}

สัตว์โลกนี้ไม่มีสิ่งเอนกอนันต์ มีเป้าหมายสูงสุด คือความรู้อันผิดพลาด ชั่วช้าด้วยราคะ เป็นต้น ย่อมท่องเที่ยวอยู่ในที่อันเต็มไปด้วยภพอย่างยิ่ง

parāśara uvāca

ปราชระกล่าวแล้วว่า

evaṃ budhyata budhyadhvaṃ budhyataivam itīrayan |

māyāmohaḥ sa daityeyān dharmam atyājayan nijam ||^{๑๒}

^๘ D.C. 9.46-74.

^๙ Vi.P. 3.18.17.

^{๑๐} Vi.P. 3.18.18.

^{๑๑} Vi.P. 3.18.18.

^{๑๒} Vi.P. 3.18.2

มายาโมหะผู้นั้นผู้กล่าวอยู่ว่า “ขอพวกท่าน จงรู้ จงตื่นรู้ ดังนี้เถิด” (สิ่งนี้อันพวกท่าน ย่อมเข้าใจ ดังนี้) ได้ยังบรรดาแพทยทั้งหลายให้ละทิ้งธรรมะของตน

nānāprakāravacanam sa teṣāṃ yuktiyojitam |
tathā tathāvadad dharmam tatyajus te yathā yathā ||^{๑๓}

พวกแพทยทั้งหลายได้ละทิ้งธรรมะด้วยประการใด ๆ มายาโมหะนี้ก็ได้กล่าวถ้อยค่านานาประการ อันประกอบด้วยกลอุบายแก่พวกเขาเหล่านั้น ด้วยประการนั้น ๆ

te 'py anyeṣāṃ tathaivocur anyair anye tathoditāḥ |
maitreya tatyajur dharmam vedasmṛtyuditam param ||^{๑๔}

แม้พวกเขาเหล่านั้นก็ได้กล่าวแล้วอย่างนั้นแก่บรรดาผู้อื่น บรรดาผู้อื่นก็เป็นผู้ซึ่งผู้อื่น ๆ กล่าวแล้ว เช่นนั้น ดุกรโมเตรยะ พวกอสูรเหล่านั้นได้ละทิ้งธรรมอันสูงสุดที่กล่าวไว้ในพระเวทและสมฤติ

anyān apy anyapāṣaṇḍaprakāir bahubhir dvija |
daiteyān mohayām āsa māyāmoho 'timohakṛt ||^{๑๕}

ดุกรทวิชะ มายาโมหะผู้กระทำความหลงผิดอย่างยิ่งได้ล่อลวงเหล่าแพทยด้วยคำสอนอัน หลอกลวงประการอื่นเป็นอันมาก

svalpenaiva hi kālena māyāmohena te 'surāḥ |
mohitās tatyajuḥ sarvāṃ trayīmārgāśritāṃ kathām ||^{๑๖}

ด้วยเวลาอันสั้นโดยแท้ เหล่าอสูรผู้ซึ่งถูกมายาโมหะหลอกล่อแล้ว ได้ละทิ้งเรื่องราวซึ่งอิงอาศัย มรรคแห่งไตรเพททั้งปวง

๑.๓ พุทธาวตารที่ปรากฏในอัคนิปุราณะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

buddhādyavatārakathanam
เรื่องเล่าอวตารมีพุทธาวตารเป็นลำดับแรก(เป็นดังนี้)
agnir uvāca
พระอัคนิตรัสแล้วว่า
vakṣye buddhāvatārañca paṭhataḥ śṛṇvatorthadam |
purā devāsura yuddhe daityair devāḥ parājitāḥ ||^{๑๗}

^{๑๓} Vi.P. 3.18.21.

^{๑๔} Vi.P. 3.18.22.

^{๑๕} Vi.P. 3.18.23.

^{๑๖} Vi.P. 3.18.24.

^{๑๗} A.P. 16.1.

ข้าพเจ้าจักกล่าวเรื่องที่ให้ประโยชน์ ตามท้องเรื่อง ในกาลก่อนเมื่อเทพและอสูรสู้รบกัน เทพทั้งหลายถูกแทตย์พิชิตแล้ว

rakṣa rakṣeti śaraṇaṃ vadanto jagmurīśvaram |
māyamohasvaruposau śuddhodanasuto 'bhavat ||^{๑๘}

ได้ไปสู่พระผู้เป็นเจ้าเป็นที่พึ่ง พนางร้องว่า “ขอพระองค์ช่วยปกป้องเถิด ฯ” พระผู้เป็นเจ้านั้น มีรูปคือมายาโมหะได้อุบัติขึ้นเป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ได้ลงเหล่าแทตย์นั้นให้ละทิ้งเวทธรรม

mohayāmāsa daityāṃstāṃstyājītā vedadharmakam |
te ca bauddhā babhūvurhi tebhyaṇye vedavarjitāḥ ||^{๑๙}

แทตย์เหล่านั้นได้กลายเป็นเหล่าพุทธศาสนิกชน ต่างออกห่างจากพระเวท

ārḥataḥ so 'bhavat paścādārhatānakarot parān |
evaṃ pāṣaṇḍino jātā vedadharmādivarjitāḥ ||^{๒๐}

ผู้กลายเป็นอรหันต์ผู้นั้น ภายหลังได้กระทำให้ผู้อื่นกลายเป็นอรหันต์ไปด้วย เหล่าศาสนิกนอกรีตได้เกิดขึ้นอย่างนั้น เป็นผู้ผลจากเวทธรรมเป็นต้น

narakārhaṃ karma cakrurgrahīṣyantyadhamādapi |
sarve kaliyugānte tu bhaviṣyanti ca saṅkarāḥ ||^{๒๑}

(พวกเขา)ได้กระทำความอันควรแก่การตกนรกและจักตกนรกแม้เพราะสันดานต่ำช้า เมื่อสิ้นกัลป์ พวกนั้นทั้งปวงจะกลายเป็นพวกที่แปดเปื้อน

dasyavaḥ śīlahīnās ca vedo vājasaneyakaḥ |
daśa pañca ca śākhā vai pramāṇena bhaviṣyati ||^{๒๒}

เป็นผู้ปราศจากศีล และวาชสเนยสังหิตา (ยชุรเวท) จะเหลือโดยจำนวน เพียง ๑๕ สาขาเท่านั้น (จาก ๑๖ สาขา)

dharmakaṅcukasamvītā adharmarucayas tathā |
mānuṣān bhakṣayiṣyanti mlecchāḥ pārthivarūpiṇaḥ ||^{๒๓}

^{๑๘} A.P. 16.2.

^{๑๙} A.P. 16.3.

^{๒๐} A.P. 16.4.

^{๒๑} A.P. 16.5.

^{๒๒} A.P. 16.6.

^{๒๓} A.P. 16.7.

เป็นแม่ผู้ห่อหุ้มกายเพียงเปลือกแห่งธรรม (แต่กลับ) เป็นผู้ยินดีในธรรม มีรูปเป็นกษัตริย์ แต่เป็นมเลจนะ จักบริโภคน้ำเหล่านมนุษย์

๑.๔ พุทธาวตารที่ปรากฏในภาคตปุราณะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

tataḥ kalau sampravṛtte sammohāya suradviṣām |

buddho nāmnāḥjanasutah kīkaṭeṣu bhaviṣyati ||^{๒๔}

จากนั้นเมื่อกลียุคได้เริ่มต้นแล้ว บุตรแห่งท้าวอัญชนะนามว่า “พุทธะ” จะบังเกิดในแคว้นกิกฏะ เพื่อล่อลวงบรรดาศัตรูแห่งทวยเทพ

devadviṣām nigamavartmani niṣṭhitānām pūrbhirmayena vihitābhiradṛśyatūrbhiḥ |

lokān ghnatām mativimoham atipralobham veṣam vidhāya bahu bhāṣyata aupadharmyam ||^{๒๕}

ครั้นแปลงรูปอันสร้างคามงุนงแก่ความคิด มีเสน่ห์ดึงดูดยิ่ง (พระองค์) ได้ตรัสคำสอนอันหลอกลวงเป็นอันมากแก่เหล่าอสูรผู้ตั้งมั่นแล้วในวิถีแห่งพระเวท ผู้เคลื่อนไหวอย่างรวดเร็ว ไม่อาจมองเห็นได้ด้วยนครทั้งหลายซึ่งมยาสูรได้สร้างขึ้น ผู้โจมตีโลกทั้งหลายอยู่

พุทธาวตารที่แสดงในคัมภีร์ปุราณะมีลักษณะเชิงลบและมีได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติที่ชัดเจน เพียงแต่พรรณนาว่าพระวิษณุในฐานะพุทธาวตารปรากฏในรูป “มายาโมหะ” ทำหน้าที่ล่อลวงด้วยกลอุบาย เหล่าอสูรซึ่งเป็นศัตรูแห่งทวยเทพ อสูรเหล่านั้นหลงเชื่อและกลายเป็นอรหันต์ กลายเป็นเหล่าศาสนิกนอกรีต ให้ละทิ้งพระเวท ทั้ง ๓ คัมภีร์และตถกถาในที่สุด ธรรมที่ “มายาโมหะ” สั่งสอนนั้นคือธรรมที่เคลือบด้วยเปลือกธรรม

๒. การเปรียบเทียบพุทธาวตารในปุราณะกับทศาวตารจิต

๒.๑ กัลป์

ทศาวตารจิตของเกษเมนทระกล่าวถึงกลียุคเช่นเดียวกับปุราณะ แต่ให้รายละเอียดไว้ว่า ช่วงที่กลียุคกำลังดำเนินไปนั้น มนุษย์จมอยู่ในมหาสมุทรคือภพ ถูกครอบงำด้วยความลุ่มหลงและราคะ และมีได้อ้างอิงช่วงเวลาของการต่อสู้กันระหว่างเทพแต่ให้รายละเอียดถึงบุคคลและราชวงศ์ตามประวัติศาสตร์ เช่น กล่าวถึงพระเจ้าคุทโธทนะกับพระนางมายาแห่งราชวงศ์ศากยะ^{๒๖} และยังกล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นคือพระเจ้าพิมพิสาร^{๒๗}

^{๒๔} Bh.P. 1.3.24.

^{๒๕} Bh.P. 2.7.37.

^{๒๖} D.C. 2-3.

^{๒๗} D.C. 57.

ในวิษณุปุราณะรวมถึงภควตปุราณะระบุอย่างชัดเจนว่าพุทธาวตารเกิดขึ้นในกลียุค^{๒๘} ซึ่งเป็นยุคเสื่อมหรือยุคแห่งความชั่วร้าย กลียุคในวรรณคดีปุราณะของศาสนาฮินดูคือยุคสุดท้ายในยุคทั้งสี่ของจักรวาลในหนึ่งมันวันดร เป็นยุคแห่งความเสื่อมถอยทางศีลธรรมและจิตวิญญาณ มีลักษณะสำคัญคือมนุษย์จะละทิ้งหน้าที่และธรรมะ ความชั่วร้ายปกคลุมไปทั่ว ผู้คนมีอายุขัยสั้นลง มีความทุกข์และความขัดแย้งมาก มีบริบทว่าเป็นช่วงที่ศัตรูของพระเจ้ารู้จักพระเจ้าและเริ่มต้นที่จะต่อต้านผู้คน ส่วน อคินิปุราณะนำเสนอในบริบทที่แตกต่างออกไป กล่าวคือไม่ได้ระบุยุคสมัยชัดเจน แต่กล่าวว่าเกิดขึ้นใน “ช่วงเวลาของการต่อสู้ระหว่างเทพเจ้าและอสูร”^{๒๙} ซึ่งสะท้อนการตีความผ่านกรอบของสงครามระหว่างฝ่ายธรรมะและอธรรมในจักรวาลวิทยาฮินดู

๒.๒ การประสูติ

ทศาวตารจิตของเกษเมนพระให้รายละเอียดเกี่ยวกับการประสูติไว้ว่าข้าแรกพระครรภ์ของพระมารดาโดยไม่ทำให้เกิดความเจ็บปวดและมีพระวรกายบริสุทธิ์ไม่เปื้อนด้วยน้ำคร่ำ หลังจากนั้นได้รับการอภิเษกด้วยแม่น้ำคงคาสวรรค์และย่างพระยาไป ๓ ก้าว^{๓๐}

วิษณุปุราณะ ไม่ได้กล่าวถึงการประสูติแต่อย่างใด อคินิปุราณะกล่าวแต่เพียงว่าอุบัติขึ้นเป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และได้ลงเหล่าเทวดานั้นให้ละทิ้งเวทธรรม^{๓๑} ในขณะที่ภควตปุราณะระบุว่าบังเกิดเป็นบุตรแห่งท้าวอัญชนะ^{๓๒}

๒.๓ การเห็นเทวทูต

ทศาวตารจิตของเกษเมนพระให้รายละเอียดการเห็นเทวทูตคือการเห็นคนชราและศพในสุสาน ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้ตระหนักถึงความสงบสยตวันและออกผนวชในเวลาต่อมา^{๓๓} ในขณะที่ปุราณะทั้ง ๓ เรื่องมิได้ให้รายละเอียดอะไรไว้เกี่ยวกับการเห็นเทวทูตหรือเหตุการณ์ที่เป็นเหตุให้ตัดสินใจออกบวช

๒.๔ พระบิดาและพระมารดา

ทศาวตารจิตของเกษเมนพระให้รายละเอียดครบถ้วนโดยกล่าวถึงทั้งพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางมายา พร้อมทั้งพรรณนาคุณลักษณะของทั้งสองพระองค์ ที่น่าสนใจคือการเปรียบพระนางมายาว่าเป็นดุจชายฝั่งมหาสมุทรอมฤตและแผ่นดินที่อุดมด้วยขุมทรัพย์^{๓๔} แสดงให้เห็นการให้ความสำคัญกับบทบาทของพระมารดาในฐานะผู้ให้กำเนิดองค์อวตาร

^{๒๘} Bh.P. 1.3.24; Vi.P. 3.18.24.

^{๒๙} A.P. 16.1.

^{๓๐} D.C. 1-5

^{๓๑} A.P. 16.2.

^{๓๒} Bh.P. 1.3.24.

^{๓๓} D.C. 11-19.

^{๓๔} D.C. 5.

วิชฌปุราณะไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระบิดาและพระมารดาไว้เลย ในขณะที่อัคนิปุราณะระบุว่าพระพุทธเจ้าเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ^{๓๕} ซึ่งสอดคล้องกับพุทธประวัติ แต่ไม่ได้กล่าวถึงผู้เป็นพระมารดา ภาควตปุราณะระบุว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุตรของท้าวอัญชนะ (Ajana)^{๓๖} ไม่ได้กล่าวถึงพระมารดา แต่มีการระบุชื่อแคว้นแทน การระบุชื่อ “อัญชนะ” นี้แตกต่างจากพุทธประวัติอย่างสิ้นเชิง ผู้วิจัยไม่พบการอธิบายที่มาของชื่อนี้ในคัมภีร์ ซึ่งอาจสะท้อนการผสมผสานตำนานท้องถิ่นหรือการตีความเฉพาะของผู้ประพันธ์ภาควตปุราณะ

๒.๕ พระนาม

ทศาวตารจิตของเกษเมนทร์ เรียกพระนามของพระวิชฌในปางพุทธาวตารว่า “สรรวารณ-สิทธิธะ” ซึ่งแปลว่า “ผู้สำเร็จความประสงค์ทุกประการ”^{๓๗} ในขณะที่วิชฌปุราณะเรียกอวตารปางนี้ว่า “มายาโมหะ” ไม่ปรากฏคำว่า “พุทธ” แต่อย่างใด^{๓๘} อัคนิปุราณะบรรยายถึงพระผู้เป็นเจ้านั้นมีรูปคือ มายาโมหะ^{๓๙} และผู้กลายเป็นอรหันต์^{๔๐} ส่วนภาควตปุราณะกล่าวถึงอวตารปางนี้ว่า “พุทธะ”^{๔๑}

๒.๖ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรม

ทศาวตารจิตของเกษเมนทร์ให้รายละเอียดการออกผนวชอย่างละเอียด เริ่มจากการปลงสังเวชในกามสุข จากทอดพระเนตรเห็นเทวทูต คนชรา และศพในป่าช้า นำไปสู่การพิจารณาความไม่เที่ยงของชีวิต^{๔๒} และพรรณนาถึงเหตุการณ์การเสด็จออกผนวชอย่างละเอียด ตั้งแต่การเสด็จหนีออกจากพระราชวัง^{๔๓} การปลุกสารีสีวะจันทกะ การทรงม้ากัณฐกะไปไกล ๑๒ โยชน์^{๔๔} การถอดเครื่องประดับและตัดพระเมาลี^{๔๕} การสละความเป็นกษัตริย์^{๔๖}

ในปุราณะทั้งสามเรื่องไม่ได้ให้รายละเอียดและขั้นตอนการออกผนวชของพระพุทธเจ้าในแง่ของการบำเพ็ญเพียร แต่กล่าวถึงการออกผนวชว่าเป็นวิธีการในการล่องลง เป็นส่วนหนึ่งของแผนการ อันมี

^{๓๕} A.P. 16.2.

^{๓๖} Bh.P. 1.3.24.

^{๓๗} D.C. 9.

^{๓๘} Vi.P. 3.18.23.

^{๓๙} A.P. 16.3.

^{๔๐} A.P. 16.๓.

^{๔๑} Bh.P. 1.3.24.

^{๔๒} D.C. 11-20.

^{๔๓} D.C. 31.

^{๔๔} D.C. 32.

^{๔๕} D.C. 33-37.

^{๔๖} D.C. 40.

จุดประสงค์เพื่อชักนำให้ผู้คนละทิ้งพิธีกรรมดั้งเดิม โดยเฉพาะ “ผู้ที่ไม่คู่ควรกับการทำพิธีบูชา” ทั้งนี้ได้ให้รายละเอียดไว้เพียงว่าทรงละทิ้งพระเวทและกลายมาเป็นพระอรหันต์ ทั้งยังสอนผู้อื่นให้เป็นพระอรหันต์ด้วย

๒.๗ วัตถุประสงค์ของการอวตาร

ทศาวตารจิตของเกษเมนพระน้าเสนอจุดประสงค์ของการอวตารในเชิงบวก กล่าวว่าพระวิษณุอวตารด้วยทรงพระกรุณาต่อมวลมนุษย์ที่จมอยู่ในความทุกข์ มีพระประสงค์จะช่วยให้สรรพสัตว์พ้นทุกข์ ตั้งแต่แรกเริ่ม กวีเน้นย้ำการมุ่งสู่นิพพาน ปัญญา การช่วยสรรพสัตว์ และการหลุดพ้นจากสังสารวัฏผ่านการพรรณนาถึงการย่างพระบาทและการประกาศพระประสงค์ไปยังทิศทั้งสี่^{๔๗}

วิษณุปุราณะ ซึ่งกล่าวว่าพระวิษณุทรงอวตารลงมาเพื่อล่องลอยผู้คนให้ละทิ้งพระเวทและพิธีกรรมดั้งเดิม เป็นส่วนหนึ่งของแผนการทำลายระบบความเชื่อของศัตรู ทั้งนี้ไม่ได้กล่าวถึงการช่วยเหลือหรือโปรดสัตว์^{๔๘} เช่นเดียวกับภควตปุราณะนำเสนอวัตถุประสงค์ของพุทธาวตารในแง่ลบอย่างชัดเจน กล่าวคือระบุว่าพระวิษณุทรงอวตารเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อ “ล่องลอยศัตรูของพระเจ้า” โดยเฉพาะผู้ที่รู้พระเวทและเริ่มต่อต้านผู้คน เป้าหมายคือการใช้มายาสอนธรรมเพื่อให้พวกเขาละทิ้งพิธีบูชา โดยเฉพาะผู้ที่ “ไม่คู่ควรกับการทำพิธีบูชา”^{๔๙} คัมภีร์ดังกล่าวจึงมองพุทธศาสนาในฐานะเครื่องมือลวงให้ผู้คนออกห่างจากพิธีกรรมดั้งเดิม

อัคนิปุราณะนำเสนอบริบทที่แตกต่างออกไป กล่าวคือระบุว่าทรงอวตารเพื่อช่วยเหลือเทวดาที่พ่ายแพ้ในสงครามกับอสูร พระวิษณุจึงใช้ “มายาโมหะ” ล่องลอยอสูรให้ละทิ้งพระเวทและกลายเป็นพุทธศาสนิกชน^{๕๐} แม้จะยังมองในแง่การล่องลอย แต่จุดประสงค์กลับเป็นไปเพื่อช่วยเหลือฝ่ายเทวดา ไม่ใช่การทำลายระบบความเชื่อโดยตรง

๒.๘ การเผยแผ่ธรรม

ทศาวตารจิตของเกษเมนพระน้าเสนอการเผยแผ่ธรรมในแง่บวก ทรงเริ่มเผยแผ่ธรรมตั้งแต่บรรลุนิพพาน ณ แท่นวัชระอาสน์^{๕๑} และเน้นไปที่การโปรดพระบิดาและเจ้าศากยะ มีเนื้อหาหลักคือ การลดความยึดมั่น และให้มุ่งพิจารณาความไม่เที่ยงของสังสารวัฏ ทำให้เจ้าศากยะจำนวนมากบรรลุนิพพานในระดับต่าง ๆ^{๕๒}

^{๔๗} D.C. 5-6.

^{๔๘} Vi.P. 3.18.22-3.18.24.

^{๔๙} Bh.P. 2.7.37.

^{๕๐} A.P. 16.1.-16.2.

^{๕๑} D.C. 44.

^{๕๒} D.C. 53-73.

วิชฌปุราณะนำเสนอการเผยแผ่ธรรมในแง่ลบ โดยมองว่าเป็นการสอน “อธรรม” เพื่อล่อลวงผู้คนให้ละทิ้งพระเวท ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเนื้อหาคำสอน แต่เน้นผลที่ทำให้ผู้คนออกห่างจากพิธีกรรมดั้งเดิม^{๕๓} การเผยแผ่จึงถูกมองว่าเป็นเครื่องมือในการทำลายศาสนาฮินดู เช่นเดียวกัน*ภควต-ปุราณะ* นำเสนอการสั่งสอนว่าเป็น “อธรรม” ทั้งยังระบุว่าพระวิชฌทรงใช้ “มายา” เพื่อล่อลวงและสอนอธรรมแก่ศัตรูของพระผู้เป็นเจ้า โดยเฉพาะผู้ที่รู้พระเวทและเริ่มที่จะต่อต้านผู้คน จุดประสงค์คือการทำให้พวกเขาละทิ้งพิธียัญบูชา^{๕๔} คัมภีร์ดังกล่าวจึงมองคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นเพียงเครื่องมือในการทำลายระบบความเชื่อดั้งเดิม ส่วน*อัคนิปุราณะ*นำเสนอในบริบทที่คล้ายคลึงกัน แต่เน้นผลของการสั่งสอนที่ทำให้ผู้คนละทิ้งพระเวทและกลายเป็นพุทธศาสนิกชน จนกระทั่งบรรลุเป็นพระอรหันต์และสอนผู้อื่นต่อไป^{๕๕} คัมภีร์นี้มองว่าการสอนดังกล่าวทำให้เกิด “คนนอกจิต” แต่น่าสนใจที่มีการกล่าวถึงการบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์และเผยแผ่คำสอนนั้นจนคนอื่นบรรลุอรหันต์เช่นกัน

๒.๙ การปรินิพพาน

*ทศาวตารจิต*ของเกษเมนพระนำเสนอจุดสิ้นสุดของพระชนม์ชีพว่าเกิดขึ้นหลังจากเสร็จสิ้นพุทธภารกิจคือการทำให้โลกสว่างด้วยแสงแห่งปัญญา ทรงฝากพระสัทธรรมไว้เป็นเครื่องมือในการข้ามสังสารวัฏหลังจากนั้นจึงเสด็จกลับเป็นพระวิชฌ^{๕๖} ไม่ได้นำเสนอเหตุการณ์ปรินิพพานแบบพุทธประวัติ แต่นำเสนอว่าทรงกลับสู่สถานะเดิมของพระวิชฌคือพระผู้เป็นเจ้า

ในปุราณะทั้งสามเรื่อง ไม่ได้กล่าวถึงการสิ้นสุดพระชนม์ชีพอย่างชัดเจน นำเสนอแต่ผลของการอวตารที่ทำให้ผู้คนละทิ้งพระเวทและพิธีกรรมดั้งเดิม แต่ละเว้นการกล่าวถึงการปรินิพพานไว้ไม่ได้พูดถึงแม้กระทั่งการกลับเป็นพระวิชฌ

ผู้วิจัยนำประเด็นเปรียบเทียบมาสรุปดังตารางต่อไปนี้เพื่อให้เห็นความเหมือน-ต่างอย่างชัดเจน

^{๕๓} Vi.P. 3.18.22.

^{๕๔} Bh.P. 2.7.37.

^{๕๕} A.P. 16.4.

^{๕๖} D.C. 74.

ประเด็นเปรียบเทียบ/ วรรณคดี	ทศาวตารจรีต	วิษณุปุราณะ	อัคนีปุราณะ	ภากตปุราณะ
กัลป์	กสิยุค	กสิยุค	ช่วงเวลาของการ ต่อสู้ระหว่างเทพเจ้า และอสูร	กสิยุค
การประสูติ	บรรยายอย่างละเอียด	ไม่ระบุ	โอรสของ พระเจ้าสุทโธทนะ	บุตรแห่ง อัญชนะ
การเห็นเทวทูต	เห็นคนชรา และศพในสุสาน	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ
พระบิดาและพระมารดา	พระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางมายา	ไม่ระบุ	พระเจ้าสุทโธทนะ	อัญชนะ
พระนาม	สรวาทสีหะ	มายาโมหะ	มายาโมหะ	พุททะ
การออกมหาภิเนษกรรม	พรรณนาเหตุการณ์ การเสด็จออกผนวช อย่างละเอียด	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ
วัตถุประสงค์ของการอวตาร	ช่วยให้สรรพสัตว์พ้นทุกข์	ล่อลวงผู้คน ให้ละทิ้งพระเวท	ล่อลวงอสูรให้ละทิ้ง พระเวท	ล่อลวงผู้คนให้ ละทิ้งพระเวท
การเผยแผ่ธรรม	โปรดพระราชบิดาและ เจ้าศากยะ	เน้นผลที่ทำให้ ผู้คนออกจาก พิธีกรรมดั้งเดิม	ทำให้ผู้คนละทิ้ง พระเวทและกลายเป็น พุทธศาสนิกชน	สอนธรรม แก่ศัตรูของ พระผู้เป็นเจ้า
การปรินิพพาน	เสด็จกลับเป็นพระวิษณุ	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ	ไม่ระบุ

สรุปผลการวิจัย

พุทธาวตารที่ปรากฏในวรรณคดีปุราณะมีบทบาทที่ต่างกับอวตารภาคอื่น ๆ ของพระวิษณุซึ่งมีลักษณะเป็นวีรบุรุษผู้กอบกู้ เวนดี้ โดนิเจอร์ (Wendy Doniger) ให้ความเห็นว่าการอวตารเป็นพระพุทธรูปของพระวิษณุ แสดงให้เห็นความพยายามที่จะลดทอนความน่าเชื่อถือของคำสอนในพุทธศาสนา สอดคล้องกับข้อความว่าด้วยเรื่องกสิยุคจากวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่เป็นที่รู้จัก เช่น *มหาภารตะ* ซึ่งกล่าวว่ายุคนี้เป็นยุคเสื่อม พระเวทไม่ได้รับการยอมรับ ผู้คนไม่รู้หน้าที่ของตนเอง พรหมณ์ไม่ได้รับการเคารพเหมือนอย่างเคย ดังนั้นพระพุทธรูปเจ้า ในร่างหนึ่งของพระวิษณุ กำลังทรงกระทำภารกิจสำคัญในการช่วยผู้ศรัทธาในพระเวทจากยุคเสื่อม^{๕๗} และปูทางไปยังปางอวตารสุดท้าย คือพระกัลกีนีผู้จะเสด็จมากวาดล้าง

^{๕๗} Wendy Doniger O'flaherty, *The Origin of Evil in Hindu Mythology*, (Motilal Banaesidass. 1976), pp. 187-189.

ผู้ไม่มีความศรัทธา เหลือไว้เพียงผู้เชื่อมั่นในพระเวทเท่านั้น ฮิลลารี รอดริกส์ (Hillary Rodrigues) อธิบายว่าพุทธาวตารเป็นอวตารปางที่แตกต่างจากปางอื่นในแง่ของหน้าที่การรวบรวมศาสนาท้องถิ่นเข้ามาในจักรวาลศาสนาฮินดู เนื่องจากระพุทธเจ้าทรงสอนขัดแย้งกับจารีตของพระเวท น่าเชื่อว่าปางนี้จะเกิดขึ้นเพราะช่วงเวลาพุทธศาสนากำลังได้รับความนิยมอย่างสูง^{๕๘} สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งและการผสมผสานระหว่างศาสนาท้องถิ่นดั้งเดิมกับศาสนาใหม่ในพื้นที่ การแข่งขันระหว่างศาสนามีพบให้ได้อยู่ทั่วไป เมื่อครั้งที่ศาสนาพระเวทกำลังเสื่อม พุทธศาสนาเฟื่องฟู พระพุทธเจ้าถูกผนวกเข้าไปเป็นปางหนึ่งของพระวิษณุคือพุทธาวตาร^{๕๙}

คัมภีร์ปรัมณะเป็นวรรณคดียุคแรกที่แต่งขึ้นเพื่อตอบสนองพลวัตของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงจากการนับถือศาสนาพระเวทสู่ศาสนาฮินดู และเพื่อตอบโต้ศาสนาทางเลือกอื่นอย่างกลุ่มสมณะที่ไม่ยอมรับรูปแบบการทำพิธีฮินดู พุทธาวตารที่ปรากฏในคัมภีร์ปรัมณะจึงมีลักษณะในเชิงลบ มุ่งโจมตีพระพุทธเจ้า ในขณะที่พุทธาวตารที่ปรากฏในทศาวตารจิตของเกษเมนทระมีเนื้อหาคล้ายคลึงกับพุทธประวัติอย่างมาก กวีบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างละเอียด ถึงจะมีการใส่แนวคิดหรือองค์ประกอบของศาสนาฮินดูลงไป แต่ก็ยังคงเส้นเรื่องเกี่ยวกับพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าเอาไว้อย่างชัดเจน ไม่มีลักษณะในเชิงโจมตีดังที่ปรากฏในวรรณคดีปรัมณะ เป็นไปได้ว่าเนื่องด้วยในแคว้นกัษมีระหรือแคชเมียร์ สถานที่ประพันธ์ทศาวตารจิตนั้น พุทธศาสนาและศาสนาฮินดูได้รับความนิยมควบคู่กันไป พระภิกษุเสวียนจั้ง (Xuánzàng) ผู้มาถึงแคว้นแคชเมียร์เมื่อประมาณคริสต์ศักราช ๖๓๑-๖๓๓ บันทึกไว้ว่าพุทธศาสนายังคงรุ่งเรืองและได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้าผู้ครองแคว้นในขณะนั้น มีพระสงฆ์และที่พักรับสงฆ์จำนวนมาก อย่างไรก็ตามศาสนาฮินดูก็ได้รับความนิยมแพร่หลายไม่แพ้กัน และสามารถอยู่ร่วมกันได้^{๖๐} มีเจ้าผู้ครองแคว้นแคชเมียร์หลายพระองค์ที่ทรงนับถือและสนับสนุนทั้งพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูควบคู่กันไป เช่นในรัชสมัยของพระเจ้าลลิตกิตยะ (Lalitagitya) คริสต์ศักราช ๖๙๙-๗๓๖ ทรงอุปถัมภ์ศาสนา ๒ ศาสนาไปด้วยกัน ชาวแคชเมียร์นับถือทั้งพุทธศาสนา ศาสนาฮินดูไวษณพและไศวนิกาย เช่นเดียวกับพระเจ้าชยปีทะ (Jayapīḍa) คริสต์ศักราช ๗๕๑-๗๑๒ ผู้ทรงสร้างวิหารในพุทธศาสนาและพระพุทธรูป ในขณะเดียวกันก็ทรงนับศาสนาฮินดูไศวนิกาย^{๖๑}

^{๕๘} Hillary P. Rodrigues, *Introducing Hinduism*, (Routledge, 2006), p. 203.

^{๕๙} แคทลียา อังทองกำเนิด, “การอวตารในศาสนาฮินดู”, *วารสารมนุษยศาสตร์*, ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๖): ๑๙-๒๐.

^{๖๐} Sarla Khosla, *History of Buddhism in Kashmir*, (New Delhi: Sagar Publication, 1972), pp. 48-49.

^{๖๑} M. A. Stein, (trans. and ed.), *Kalhana's Rajatarangini: A Chronicle of the Kings of Kashmir Vol. 1*, (Archibald Constable and Company, 1900), p. 507.

จะเห็นได้ว่าความแตกต่างในการนำเสนอเรื่องราวเดียวกันสะท้อนให้เห็นพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู จากการนำเสนอเชิงลบที่ปรากฏในวรรณคดีปุราณะในช่วงแรกสู่การประนีประนอมมากขึ้นในทศวรรตจาริตของเกษเมนทระ กวีเสนอพุทธาวตารว่าเป็นการอวตารของพระวิษณุแต่ยังคงโครงเรื่องหลักตามเรื่องเล่าพุทธประวัติซึ่งได้อิทธิพลมาจากวรรณคดีพุทธประวัติภาษาสันสกฤตที่แพร่หลายอยู่ในแคว้นแคชเมียร์ช่วงเวลานั้น แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักมากขึ้น อีกทั้งพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูยังพยายามที่จะอยู่ร่วมกันในแคว้นแคชเมียร์และอาจรวมถึงในหลายพื้นที่ของอินเดียด้วย

อภิปรายผล

จากการสรุปผลการวิจัยการศึกษาเปรียบเทียบพุทธาวตารในวรรณคดีสันสกฤตนำไปสู่ประเด็นสำคัญหลายประการที่สะท้อนพลวัตทางพุทธาวตารในศาสนาฮินดูดังนี้

๑. ความแตกต่างในการนำเสนอพุทธาวตาร

ความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงในการนำเสนอพุทธาวตารระหว่างวรรณคดีปุราณะกับ ทศวรรตจาริตของเกษเมนทระ สะท้อนให้เห็นบริบททางประวัติศาสตร์และสังคมที่แตกต่างกัน วรรณคดีปุราณะที่แต่งในช่วงที่ศาสนาฮินดูกำลังพยายามรวบรวมและยืนยันอัตลักษณ์ของตนเองในการเผชิญหน้ากับการขยายตัวของพุทธศาสนา การนำเสนอพุทธาวตารในลักษณะ “มายาโมหะ” จึงเป็นกลยุทธ์ทางศาสนาในการลดทอนคุณค่าของพุทธศาสนาและยืนยันความเหนือกว่าของระบบความเชื่อในศาสนาพระเวทในทางตรงกันข้าม ทศวรรตจาริต ที่แต่งขึ้นในแคว้นแคชเมียร์ซึ่งเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม การนำเสนอพุทธาวตารในเชิงบวกและสอดคล้องกับพุทธประวัติแสดงให้เห็นความพยายามในการหาจุดสมดุลระหว่างศาสนาต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกัน

๒. ปรากฏการณ์การควบรวมศาสนา

พระพุทธเจ้าถูกผนวกเข้าไปเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุ เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของปรากฏการณ์การควบรวมศาสนาในอินเดีย แต่มีลักษณะที่แตกต่างกันในแต่ละบริบท กล่าวคือในวรรณคดีปุราณะ การควบรวมศาสนาเป็นไปในลักษณะมุ่งลดทอนและครอบงำ โดยการทำให้พระพุทธเจ้ากลายเป็นเครื่องมือในแผนการของพระวิษณุเพื่อทำลายศัตรู ซึ่งสะท้อนการแข่งขันทางศาสนาในยุคแรก ส่วนในทศวรรตจาริต การควบรวมเป็นไปในลักษณะ การประนีประนอมที่ยอมรับคุณค่าของพุทธศาสนาและพยายามผสมผสานอย่างกลมกลืน โดยยังคงเนื้อหาหลักของพุทธประวัติไว้ แต่วางไว้ในกรอบแนวคิดของศาสนาฮินดู

๓. บทบาทของภูมิศาสตร์และการเมือง

บริบทภูมิศาสตร์และการเมืองมีอิทธิพลต่อการนำเสนอพุทธาวตาร แคว้นแคชเมียร์ในสมัยของเกษมณพระเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่เจ้าผู้ครองแคว้นสนับสนุนทั้งพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูควบคู่กันไป การมีชีวิตอยู่ในสภาพแวดล้อมแบบนี้ทำให้เกษมณพระสามารถนำเสนอพุทธาวตารในลักษณะที่ไม่เป็นการโจมตี แต่เป็นการยอมรับและชื่นชม ในขณะที่วรรณคดีปุราณะที่แต่งในยุคแรกนั้น น่าจะสะท้อนสภาพการณ์ที่มีการแข่งขันทางศาสนาอย่างเข้มข้นระหว่างศาสนาพระเวทกับพุทธศาสนา จึงมีการนำเสนอในลักษณะที่เป็นการต่อสู้ทางอุดมการณ์

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษานี้ ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการศึกษาต่อยอดในหลายด้านดังนี้

๑. การศึกษาวรรณคดีพุทธประวัติภาษาสันสกฤตเล่มอื่น ๆ ที่แต่งในแคว้นแคชเมียร์หรือบริเวณใกล้เคียง' เพื่อทำความเข้าใจบริบทที่มีอิทธิพลต่อการประพันธ์ *ทศาวตารจิตร*
๒. การศึกษาเปรียบเทียบการนำเสนอพุทธาวตารในวรรณคดีภูมิภาคอื่น ๆ เพื่อดูว่ามีความแตกต่างหรือความคล้ายคลึงกันหรือไม่

บรรณานุกรม

แคลเลีย อังทองกำเนิด. “การอวตารในศาสนาฮินดู”. *วารสารมนุษยศาสตร์*. ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๖): ๑-๒๒.

Edwin F. Bryant. “The Date and Provenance of the Bhagavata Purana”. *Journal of Vaishnava Studies*, vol. 11 no. 1 (September 2002): 51-80.

Hillary P. Rodrigues. *Introducing Hindusim*. Routledge, 2006.

Ludo Rochers. *A History of Indian Literature*. Vo. 3 The Puranas, (Wiesbaden, 1986).

M. A. Stein. (trans. and ed.), *Kalhana’s Rajatarangini: A Chronicle of the Kings of Kashmir Vol. 1* Archibald Constable and Company, 1900.

Maurice Winternitz. *A History of Indian Literature*. Motilal Banarsidass, 1985.

R.C. Hazra. *Studies in The Puranic Records on Hindu Rites and Customs*. Abinas Press, 1940.

Sarla Khosla. *History of Buddhism in Kashmir*. New Delhi: Sagar Publication, 1982.

Sunil Chandra Ray. *Early History and culture of Kashmir*. Munshiram Manoharlai, 1957.

Suvira Jaiswal. *Origin and Development of Vaisnavism*. Munshiram Manoharlal, 1967.

Vijay Nath. “From ‘Brahmanism’ to ‘Hinduism’: Negotiating the Myth of the Great Tradition”. **Social Scientist**. vol. 29 no. 3/4 (March-April 2001): 19-50.

W.J Wilkins. **Hindu Mythology Vedic and Puranic**. Thacker, Spink and Co. 1913.

Wendy Doniger O’flaherty. **The Origin of Evil in Hindu Mythology**. Motilal Banaesidass. 1976.

Yokochi Yuko. “Triumph of Buddhism or Saivism? A Study in the Ninth century Kasmirian Poem Kapphinabhyudaya”. **Journal of Indian and Buddhist Studies**. vol. 60 no. 3 (March /2012): 1153-1160.

อักษรย่อคัมภีร์ที่ใช้ในบทความ

Vi.P. วิษณุปุราณะ

A.P. อัคนิปุราณะ

Bh.P. ภาคเวตปุราณะ

D.C. ทศาวตารจริต